

У. К. КОРШУК

БЕЛАРУСКАЯ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЯ ГРАМАДА І ПРАБЛЕМЫ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ БЕЛАРУСІ

Станаўленне Рэспублікі Беларусь як незалежнай суверэннай дзяржавы стала вынікам складанага, супярэчлівага, часта трагічнага гістарычнага развіцця. Гэта быў шлях вастрэйшых сацыяльных сутыкненняў і ўзрушэнняў, выкліканых рэвалюцыямі, войнамі, працяглым панаваннем рэжыму дэспатычнага аўтарытарызму, на якім перакрываўваліся намеры палітычных партый рознай накіраванасці і арыентацый, што дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі.

На працягу многіх гадоў гэты неадназначны працэс трактаваўся аднабакова, без уліку ўсёй сукупнасці гістарычных фактаў, якія толькі адны могуць быць аб'ектыўнай асновай для дакладных вывадаў; падаваўся з пункту гледжання ўтварэння і развіцця дзяржаўнасці толькі аднаго тыпу — савецкага. Што тычыцца ідэй і праграмных устаноў па пытаннях нацыянальна-дзяржаўнага ладу іншых палітычных партый, якія процістаялі камуністычнай партыі, спроб рэалізацыі імі сваіх дзяржаўных уяўленняў самастойна ці на аснове кампрамісаў з камуністамі, то яны адкідваліся наогул ці асвятляліся выключна крытычна.

Між тым у праграмах другіх партый, што дзейнічалі на Беларусі, ёсць шмат ідэй па праблемах нацыянальна-дзяржаўнага ладу.

Разгледзім першую з іх — Беларускаю сацыялістычную грамаду. Яна была створана на аснове нацыянальна-культурных гурткоў беларускай

моладзі (1902): аб'ядноўвала інтэлігенцыю, шляхту, сялянства, уваходзілі ў яе арганізацыю і рабочыя. У снежні 1903 г. праходзіў першы з'езд Грамады, які заявіў, што яна выступае як партыя сацыялістычнай арыентацыі. Было вырашана дабівацца для Беларусі краёвай аўтаноміі з сеймам у Вільні, гарантаваць культурна-нацыянальную аўтаномію для нацыянальных меншасцей. Пры гэтым БСГ не ўлічвала прынцыповых адрозненняў паміж пралетарыятам і сялянствам, іншымі пластамі працоўных, аб'ядноўваючы іх у адну сацыяльна-эканамічную катэгорыю — працоўны народ. Заяўляючы аб прызнанні класовай барацьбы, БСГ фактычна адмаўляла яе сярод беларусаў. Партыя называла сябе арганізацыяй беларускага працоўнага народа. І ўсё ж у пачатку сваёй дзейнасці БСГ рабіла стаўку на беларускую вёску, аб'ядноўваючы вакол сябе сельскую інтэлігенцыю, сялян і сельскагаспадарчых рабочых. Заклікі БСГ вызваліцца ад рускага самадзяржаўнага і панскага эканамічнага прыгнёту атрымалі распаўсюджванне і падтрымку нават у самых глухіх месцах Беларусі.

Прызнаючы, што галоўным ворагам усіх вызваленчых імкненняў народа ў Расіі з'яўляецца царскае самадзяржаўе, БСГ лічыла сваёй бліжэйшай палітычнай задачай яго звяржэнне, выступаючы ў барацьбе за ажыццяўленне гэтай задачы сумесна з пралетарыятам усёй Расіі.

Імкнучыся замяніць самадзяржаўны лад Расійскай дзяржавы федэратыўна-дэмакратычнай рэспублікай са свабодным самавызначэннем і культурна-нацыянальнай аўтаноміяй народнасцей, якія ўваходзяць у склад дзяржавы, БСГ выстаўляла патрабаванне аўтаноміі беларускага краю з мясцовым сеймам у Вільні [1, с. 4].

Пры гэтым падкрэслівалася, што вярхоўная ўлада павінна быць у руках заканадаўчага сходу пры самым шырокім мясцовым самакіраванні. Партыя заяўляла агульнадэмакратычныя патрабаванні: усеагульнае, прамое, роўнае выбарчае права; тайнае галасаванне пры выбарах; роўныя правы для ўсіх народнасцей, якія жывуць на адной тэрыторыі, культурна-нацыянальная аўтаномія; раўнапраўе ўсіх грамадзян без адрознення полу, рэлігіі, нацыянальнасці і расы; знішчэнне саслоўяў; выбарнасць чыноўнікаў і суддзяў; свабода сумлення, слова, друку, сходаў, саюзаў, стачак і забастовак; недатыкальнасць асобы і жылля; бясплатная абавязковая адукацыя для ўсіх за кошт дзяржавы; ліквідацыя ўсіх ускосных падаткаў і ўстанаўленне прагрэсіўнага падатку на даходы і спадчыну.

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. БСГ актыўна ўключылася ў барацьбу за сацыяльную справядлівасць і нацыянальныя правы беларускага народа. Пры гэтым яна практычна цалкам падтрымала палітыку Часовага ўрада, стала на пазіцыі абаронніцтва, вітаючы насуперак сваёй папярэдняй прагра-

ме стварэнне беларускай народнай арміі, якая б дапамагла беларускаму народу дамагчыся яго нацыянальных і сацыяльных мэт [1, с. 5].

Ва ўмовах фарміравання іншых палітычных партый БСГ пакінулі прадстаўнікі буржуазна-ліберальных плыняў, якія сфарміравалі такія палітычныя арганізацыі, як Беларуская хрысціянская дэмакратыя, Беларуская партыя народных сацыялістаў і інш. З'яўляючыся партыяй нацыянальнай дэмакратыі, БСГ уступіла ў кааліцыю з іншымі нацыянальнымі арганізацыямі і партыямі, створанымі на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі. Было выказана патрабаванне дзяржаўнай аўтаноміі Беларусі ў складзе Расіі [1, с. 9].

Такім чынам, выступаючы за аўтаномію Беларусі ў складзе Расіі, БСГ не выстаўляла патрабавання поўнай незалежнасці Беларусі ад Расіі. У звароце да беларускай інтэлігенцыі адзін з вядомых дзеячаў Грамады С. Рак-Міхайлоўскі падкрэслівае: «...Аб ніякім аддзелу ад Расіі і гутаркі быць ня можа, ніхто гэтага і дабівацца ня будзе і ніколі народ гэтага не захоча, бо мы звязаны з усёй Расіяй і ў гандлю, і ў промыслах, і ва ўсім гаспадарскім жыцці дзяржавы, і мы будзем разам з усёй Расіяй крапчэй, мацней, чым аддзяліўшыся... Мы толькі хочам, каб было тут, у нас краёвае самапарадкаванне з сваіх выбарных мясцовых людзей, свае выбарныя чыноўнікі і вучыцелі, суд і школа ў роднай мове...» [2].

Аднак былі і грамадоўцы, адны з якіх патрабавалі поўнай незалежнасці Беларусі, а другія лічылі неабходным утварыць разам з палякамі і літоўцамі незалежную Беларуску-Літоўскую дзяржаву ў выглядзе канфедэрацыі Вялікага княства Літоўскага. Пры гэтым прапаноўвалася ўнутранае размежаванне беларускіх і літоўскіх зямель паводле матчынай мовы жыхароў [4, л. 15]. Але гэта ідэя не атрымала падтрымкі з прычыны супярэчнасцей паміж яе прыхільнікамі. Палякі імкнуліся апалячыць беларусаў, а літоўцы шукалі сепаратнага пагаднення з немцамі аб стварэнні асобнай Літоўскай дзяржавы, у якую б былі ўключаны і беларускія землі.

У сакавіку 1917 г. на з'ездзе прадстаўнікоў беларускіх нацыянальных арганізацый быў створаны Беларускі нацыянальны камітэт (БНК), які абвешчаўся вышэйшым органам дзяржаўнай улады на Беларусі да выбараў у Цэнтральную Раду. У склад БНК было выбрана 18 чалавек. Большасць з іх (10) належала да БСГ, аднак асноўны напрамак дзейнасці камітэта вызначала яго кіруючая група, агульнапалітычныя погляды якой не выходзілі за межы праграмы кадэтаў. У сувязі з гэтым асаблівай папулярнасцю сярод працоўных ён не карыстаўся.

Беларускі нацыянальны камітэт ставіў сваёй мэтай культурна-нацыянальнае і палітычнае адраджэнне беларускага народа. Ён выступаў за стварэнне агульнай Расійскай Федэратыўнай Дэмакратычнай Рэспублікі, прычым у яе

склад павінна была ўвайсці Беларусь як аўтаномная рэспубліка. У звароце да жыхароў Беларусі Беларускі нацыянальны камітэт пацвярджаў сваю расійскую арыентацыю, падкрэсліваючы, што эканамічнае становішча і тыя шырокія магчымасці, якія адкрыліся з рэвалюцыяй перад дэмакратычнай Расіяй, звязваюць Беларусь з Расійскай Федэратыўнай Дэмакратычнай Рэспублікай. Камітэт лічыў неабходным перасцерагчы ад тых людзей, якія, прыкрываючыся імем беларускім, вялі б прапаганду за далучэнне да Польшчы або якой іншай дзяржавы. БНК павінен быў уступіць у перагаворы з Часовым урадам аб прызнанні аўтаноміі Беларусі, склікаць сялянскі і настаўніцкія з'езды. Аднак Часовы ўрад, які стаяў на пазіцыях адзінай і непадзельнай Расіі, адмовіўся прыняць прадстаўнікоў Беларусі.

Супраць беларускага нацыянальнага руху выступілі многія расійскія партыі, сярод якіх былі эсэры, кадэты, правыя чарнасоценныя элементы, сацыял-дэмакраты і інш. Частка з іх прыкрывалася пры гэтым беларускімі назвамі. Сярод іх «Саюз беларускай дэмакратыі» ў Гомелі, «Беларускі нацыянальны камітэт» у Магілёве, «Саюз беларускага народа» ў Віцебску і інш.

І тым не менш БСГ атрымлівае ўсё большую падтрымку народа. Мацнеюць яе арганізацыі ў Петраградзе, Маскве, Саратаве, на Украіне, у Сібіры, у іншых гарадах, дзе жылі беларусы. Арганізацыі БСГ ствараюцца ў часцях Заходняга і Паўночнага франтоў. Расце колькасць БСГ і непасрэдна ў Беларусі. Да восені 1917 г. у сваіх радах яна налічвала каля 10 тыс. чалавек. Усё гэта сведчыць аб росце нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, іх імкненняў да афіцыйнага прызнання факта існавання беларускага народа, яго раўнапраўя з іншымі народамі.

У кастрычніку 1917 г. (з 14 па 25-е) у Мінску адбыўся III з'езд БСГ. Тут было зноў пацверджана, што Беларуская сацыялістычная грамада ставіць сваёй канчатковай мэтай ажыццяўленне сацыялістычнага ладу праз развіццё міжнароднай барацьбы і сацыяльнай рэвалюцыі. Аднак канкрэтныя палажэнні прынятай на з'ездзе Праграмы не выходзілі за межы дэмакратычных патрабаванняў, размова ў асноўным ішла аб рэфармаванні існаваўшага ладу.

У палітычнай галіне выстаўляліся патрабаванні, якія ў многім паўтаралі стары варыянт Праграмы. Але ў ёй з'явіліся і новыя палажэнні: патрабаванне непасрэднага ўдзелу самога народа ў заканадаўстве: права заканадаўчай ініцыятывы, увядзенне рэферэндуму для вырашэння найбольш важных пытанняў. Лічачы, што Расія павінна быць федэратыўнай рэспублікай, БСГ прапаноўвала ажыццявіць тэрытарыяльную і персанальную аўтаномію для ўсіх нацыянальнасцей [1, с. 7]. Выступаючы за дэцэнтралізацыю ўлады, партыя прапаноўвала прадаставіць аўтаномію абласцям і абшчынам, якія вызнача-

юцца эканамічнымі і бытавымі ўмовамі. Пры гэтым павінна была ажыццяўляцца выбарнасць мясцовай адміністрацыі; адказнасць яе перад судом і змяняльнасць па патрабаванні народа. БСГ патрабавала аддзялення царквы ад дзяржавы, свецкага навучання ў школах, падкрэсліваючы, што рэлігія — асабістая справа кожнага чалавека. Упершыню ў праграму было ўнесена патрабаванне, якое закранала знешнепалітычныя праблемы: неабходнасць стварэння міжнароднага суда для вырашэння спрэчак паміж дзяржавамі.

Разглядаючы пытанне аб дзяржаўным уладкаванні, партыя выступала за поўнае самакіраванне (аўтаномію) Беларусі з заканадаўчым органам — Краёвай Радай, выбранай на аснове ўсеагульнага, роўнага, прамога, тайнага і прапарцыянальнага выбарчага права для мясцовага заканадаўства; супраць мытных граніц паміж Беларуссю і іншымі часткамі Расійскай Федэрацыі, за поўнае палітычнае і эканамічнае раўнапраўе для ўсіх нацыянальнасцей, якія жывуць на тэрыторыі Беларусі.

Летам — восенню 1917 г. пры актыўным удзеле БСГ прадпрымаюцца спробы стварыць у Беларусі ўласную ўладу. У жніўні 1917 г. БНК, які, як адзначалася, не карыстаўся папулярнасцю сярод працоўных, быў скасаваны, а замест яго створана Цэнтральная беларуская Рада (ЦБР), якая ў канцы кастрычніка 1917 г. пераўтварылася ў Вялікую беларускую Раду (ВБР).

Рада разам з Цэнтральнай беларускай вайскавай Радай (ЦБВР) прызначыла на снежань 1917 г. скліканне Усебеларускага з'езда для вырашэння пытання «Аб краёвай уладзе». Гэтую ідэю пазней падтрымаў і існуючы ў Петраградзе пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў Беларускі абласны камітэт (БАК).

На з'езд, які адбыўся ў снежні, прыбылі 1872 дэлегаты ад БСГ, эсэраў, меншавікоў, бальшавікоў. На ім прысутнічалі прадстаўнікі гарадскіх дум, земстваў, афіцэраў і салдат, сялян, рабочых, настаўнікаў, урачоў і г. д. Шматпартыйны склад наклаў адбітак на ход дыскусій.

Бальшавікі, недаацэньваючы нацыянальны рух на Беларусі, былі супраць стварэння Беларускай дзяржавы, лічачы, што ў парадку дня стаіць сусветная рэвалюцыя, стварэнне сусветнай савецкай рэспублікі, а не дзяржаўнасці для асобных рэгіёнаў Расіі.

ВБР, не будучы супраць улады беларускіх Саветаў сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, выступала за стварэнне самастойнай Беларускай Народнай Рэспублікі.

БАК быў за стварэнне аўтаномнай рэспублікі ў рамках Расійскай Федэрацыі.

З'езд абвясціў права Беларусі на самавызначэнне і цвярдзэнне рэспубліканскага ладу, пастанавіў утварыць часовы выканаўчы орган ула-

ды. Аднак ён быў аб'яўлены незаконным і распушчаны бальшавіцкай партыяй, якая была ва ўладзе.

У гэтых умовах адбываецца раскол у беларускім нацыянальным руху. З аднаго боку, у радах БСГ набірае моц правае крыло, якое выступала за сепаратызм, супраць устанаўлення Савецкай улады ў Беларусі, з другога, — левае крыло, што стаяла на пазіцыях інтэрнацыяналізму і заяўляла аб прыярытэце рэвалюцыйных задач над нацыянальнымі, якое заклікала працоўныя масы да рэвалюцыйнай барацьбы. Раскол БСГ назіраецца на III з'ездзе. Левая плынь, якая аб'ядноўвала петраградскую, маскоўскую і бабруйскую арганізацыі, хаця арганізацыйна і не парвала з партыяй, але і не падпарадкоўвалася ЦК. Яе кіруючым цэнтрам стаў Петраградскі камітэт БСГ.

Тэндэнцыі незалежнасці ў беларускім вызваленчым руху асабліва ўзмацніліся пасля падпісання 3 сакавіка 1918 г. Брэсцкага мірнага дагавора, дзе лёс Беларусі быў вырашаны без удзелу яе прадстаўнікоў.

У гэтых умовах выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з'езда 9 сакавіка абвясціў Беларусь Народнай Рэспублікай. Уся паўната ўлады перадавалася Радзе, якая па прапанове прадстаўнікоў БСГ была пераўтворана ў Раду Беларускай Народнай Рэспублікі. Супраць незалежнасці Беларусі выступілі прадстаўнікі некаторых нацыянальных меншасцей. Сярод іх шэраг польскіх, рускіх і яўрэйскіх арганізацый на Беларусі. У апазіцыі да Рады аказаліся і члены «Мінскага беларускага прадстаўніцтва», якія выступалі за беларуска-германскае збліжэнне.

Пасля дэбатаў кіраўніцтва Рады заявіла, што будучыню Беларусі яно бачыць толькі пад апекай Германіі, і звярнулася з тэлеграмай да кайзера Вільгельма, у якой выказвалася глыбокая падзяка нямецкім войскам за вызваленне ад чужога прыгнёту, насілля і анархіі. Дэкларуючы незалежнасць і непадзельнасць Беларусі, Рада прасіла аб абароне яе дзейнасці для ўмацавання дзяржаўнай незалежнасці і непадзельнасці краю, выступала за саюз з Германіяй.

Паколькі гэты зварот прымаўся ўпатай на закрытым пасяджэнні Рады, звесткі аб ім выклікалі рознагалосці сярод розных групавак. Левая частка Грамады адклікае сваіх членаў з урада. Усё гэта яшчэ больш аслабіла БСГ, прадстаўнікі якой пераважалі ў Радзе.

Тым не менш барацьбу БСГ за стварэнне сваёй нацыянальнай дзяржавы не трэба недаацэньваць. Выкарыстоўваючы прагрэсіўнасць агульнанацыянальнай ідэі за самастойнае і незалежнае культурнае, эканамічнае і палітычнае развіццё, яны імкнуліся да стварэння сваёй беларускай дзяржавы. Не ўсе свае мэты БСГ ажыццявіла. Прадстаўнікі шэрага беларускіх партый лічылі яе адказнай за тое, што яна не ўсё зрабіла для аб'яднання палітычных сіл Беларусі,

за тое, што правае крыло БСГ ва ўмовах нямецкай акупацыі ў 1918 г. зрабіла стаўку на супрацоўніцтва з немцамі, якія, нарэшце, заявілі, што не могуць дапусціць існавання побач са сваёй уладай улады беларускай.

У 1918 г. супярэчнасці, трэнні ў яе радах прывялі да распаду БСГ. На яе аснове ўзніклі тры палітычныя партыі: дзве — сацыял-дэмакратычнага накірунку — Беларуская партыя сацыялістаў-федэралістаў і Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя і партыя народніцкага напрамку — Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

Усё гэта ўзмацняла размежаванне ў радах БСГ, аслабляла яе падтрымку народам. Аднак нельга згадзіцца са сцвярджаннем у дадатку да 24 тома Поўнага збору твораў У. І. Леніна аб тым, што БСГ, з'яўляючыся «нацыяналістычнай арганізацыяй, адстойвала інтарэсы беларускай буржуазіі, памешчыкаў і кулакоў..., імкнулася адарваць, адасобіць беларускі народ ад рускага рэвалюцыйнага рабочага класа» [3, с. 462].

Няма нічога заганнага ў тым, што БСГ выступала за адраджэнне беларускай нацыі, развіццё яе мовы і культуры, за тое, каб была беларуская дзяржаўнасць, дзе б уладарылі прынцыпы прававой дзяржавы, талерантнасць у адносінах да меншасцей, дзе б умацоўвалася ўлада народа, не дапускалася эксплуатацыя чалавека чалавекам. Яе палітыка, практычныя дзеянні былі накіраваны да змянення грамадскіх адносін, хай мірным, рэфармісцкім шляхам, але ўсё ж змянення ў інтарэсах большасці народа Беларусі. Па сутнасці, гэта быў сацыял-дэмакратычны кірунак у беларускім нацыянальна-вызваленчым руху. Іншая справа, што, дэкларуючы агульныя мэты, БСГ не заўсёды ўяўляла сабе, як іх рэалізоўваць. Але тым не менш у планах, у дзейнасці Грамады адсутнічалі агрэсіўнасць, імкненне забяспечыць працвітанне беларусам за кошт іншых народаў. Абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці народа, адраджэнне мовы і культуры, імкненне да стварэння беларускай дзяржаўнасці — вось што вызначала дзейнасць БСГ.

Нельга згадзіцца і з тым, як падкрэсліваецца ў названай публікацыі, што «пасля Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Беларуская грамада распалася на шэраг контррэвалюцыйных груп, якія вялі актыўную барацьбу супраць Савецкай улады» [3, с. 462]. З БСГ, як ужо адзначалася, сапраўды вылучылася некалькі партый. Па-рознаму паводзілі яны сябе ў адносінах да Савецкай улады, але не ўсе выступалі супраць. Так, адна частка левага крыла на чале з А. Чарвяковым, выйшаўшы з БСГ, стварыла Беларускую сацыял-дэмакратычную партыю, якая ў лютым 1918 г. разам з петраградскай арганізацыяй стварылі Беларускі нацыянальны камісарыят пад кіраўніцтвам А. Чарвякова. Белнацкам (існаваў да сакавіка 1919 г.) веў палітычную і куль-

турна-асветную работу сярод беларусаў на тэрыторыі Савецкай Расіі, удзельнічаў у падрыхтоўцы ўтварэння БССР. Другая частка на чале з З. Жылуновічам таксама выступіла ў падтрымку Савецкай улады.

З. Жылуновіч узначаліў у студзені 1919 г. Часовы ўрад Савецкай Беларусі. У ліку пяці членаў Часовага рабоча-сялянскага ўрада А. Чарвякоў падпісаў Маніфест аб абвяшчэнні БССР.

Аналіз дзейнасці Грамады паказвае, што яна не была нацыяналістычнай арганізацыяй, не абараняла інтарэсы толькі пануючых класаў, не выступала адназначна супраць рускага народа. Нехта з вялікіх, калі вызначаў адрозненне нацыяналізму ад патрыятызму, падкрэсліваў: «Патрыятызм — гэта любоў да сваіх, а нацыяналізм — гэта нянавісць да чужых». У БСГ не было такой нянавісці. Яна не распальвала міжнацыянальную варожасць. Яе прыхільнікі стаялі на патрыятычных пазіцыях, былі перш за ўсё зацікаўлены лёсам Беларусі, яе сучасным і будучым. І рабілі гэта не насуперак інтарэсам другіх народаў, што жылі на тэрыторыі Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Программы Белорусской Социалистической Громады // Программыя дакументы палітычных партый. Мн., 1994.
2. *Рак-Міхайлоўскі, С.* Да беларускай інтэлігенцыі, вясковых вучыцеляў / *С. Рак-Міхайлоўскі* // Вольная Беларусь. 1917. 17 жн.
3. *Ленин, В. И.* Полн. собр. соч. Т. 24.
4. Программа Белорусской Социалистической Громады. Мн., 1994.
5. ЦДАМЛМ. Ф. 3, воп. 1, спр. 139.